

DİNİ -TASAVVUFİ TÜRK EDEBİYATI VADİSİNDE BÂTİNİ YORUM GELENEĞİ ÜZERİNE BAZI DÜŞÜNCELER

Kemal ÜÇÜNCÜ*

Özet

Dini tasavvufi Türk edebiyatı Türklerin asırlar içerisinde oluşturduğu zengin bir dini tecrübenin tabakalaşması suretiyle oluşmuştur. Türklerin İslamiyeti kabulüyle beraber edebi ve estetik anlayışlarında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu bağlamda edebi gelenekleri içerisinde Arap ve İran edebi geleneklerinde de örnekleri görülen Bâtini bir anlatım tutumu ön plana çıkar. Kendine özgü sembol ve metaforlarla örülmüş olan bu metinler kadim doğu düşüncesinin kâinat ve eşya karşısındaki zihniyetini anlamamız açısından son derece önemlidir. Bu edebiyatın temel amacı sanat ve edebi kaygıdan ziyade mesaj vermeye dönüktür. Bu bağlamda irşad ve tebliğe bağlı icra ana hedeftir. Dini tasavvufi Türk edebiyatı sözlü, yazılı kültür ortamlarının karşılıklı etkileşim ve iletişimi çerçevesinde yüzyıllar boyunca Türklük coğrafyasında dini hikmet ve irfanın kuşaklar arasında ve farklı toplum katmaları arasında yayılmasının vasıtası olmuştur. Hazar otesinden Türkiye coğrafyasına, Karadeniz'in kuzeyinden Deşt-i Kıpçak bozkırına Balkanlara kadar olan coğrafyanın her köşesinde bu edebiyatın şekillendiği bir estetik düşünce ve ortak bir üslup dikkati çeker. Farklı fikri ve estetik duyarlılıklar ve eğilimler bu edebi geleneğin muhtevasını zenginleştirir.

Dini tasavvufi Türk edebiyatı, vezin, kafiye, anlatım şekli, dil ve üslup özellikleri bakımından İslam'dan önceki Türk edebiyatının tesiri altında kalmış, İslam dinini kabullerinden sonra da İslamiyet ile yeni bir ruh, tasavvufu da düşünce zenginliği kazanmışlardır. Bu itibarla bir ucu divan tarzı Türk edebiyatına, bir ucu da saz şiirine bağlanan tekke edebiyatı mahsulleri dini ve tasavvufi karakterli manzum ve mensur eserlerden meydana gelmektedir. Yani bu edebiyat; şeklen divan ve saz şiiri şekline, öz olarak da dini tasavvufi ve fikri muhtevayı işleyerek bir bütünlük arz etmektedir. Bu makalede Türk Bâtini edebiyatının oluşum ve kuramsal çerçevesi ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâtinilik, Dini Tasavvufi Türk Edebiyatı, Tasavvuf, Sözlü Kültür, İslamiyet

SOME THOUGHTS ON THE TRADITION OF ESOTERIC INTERPRETATION IN THE VALLEY OF RELIGIOUS-SUFI TURKISH LITERATURE

Abstract

Religious-Sufi Turkish Literature has been formed with increasing experience of Turks on religion over the centuries. There have been fundamental changes in the understanding of

* Doç.Dr., KTÜ ,Edebiyat Fakültesi, kemalucuncu@gmail.com

Turkish Literature and aesthetics after the acceptance of Islam. In this context, the Esoteric manner of expression, whose examples are also seen in Arabian and Persian Literatures has gained prominence. These texts, which are built from the unique symbols and metaphors, are extremely important for our understanding of the Eastern mentality toward the universe and the goods. The main purpose of this literature is to give messages rather than art and literary anxieties. In this context, the execution based on both guidance and notification is the primary objective. Within the framework of the mutual interaction and communication of the written and oral cultural environment, Religious-Sufi Turkish Literature paved the way for the spread of religious wisdom and knowledge throughout the generations and different social layers in Turkish lands for centuries. A kind of aesthetic thinking and common style, which have been shaped by this literature, take our attention in every corner of the geography from far Caspian to Turkey, from the north part of Black Sea to the Steppe of Kıpçaks and Balkans. Different intellectual and aesthetic sensitivities and trends enrich the content of this literary tradition. Religious-Sufi Turkish Literature remained under the influence of Turkish Literature before Islam in terms of meter, rhyme, narrative form, language and style, gained a new spirit with Islam and a wealth of thought with Sufism after the acceptance of Islam. In this regard, the works of Tekke Literature, which are closely interconnected with divan-like Turkish Literature and instrumental poetry, are composed of verse and prose works with religious and Sufi characteristics. That is, this literature constitutes integrity, dealing with Divan and instrumental poetry in form, and religious Sufi and intellectual content in essence. This article focuses on the formation and theoretical framework of Turkish-Esoteric Literature.

Keywords: Esoterism, Religious-Sufi Turkish Literature, Tarikat, Oral Culture, Islam

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde Türk kültürü Avrasya ve Afrika kıtalarına yayılan geniş coğrafyada (yaklaşık 55 milyon kilometrekare) zengin bir dinî tecrübe ve edebî gelenek üretmiştir. Erken dönem Türk dinî edebiyatı açısından Uygurlar dönemi dikkat çekicidir. Bu dönemde Budizm ve Maniheizm'in din olarak kabul edilmesine paralel olarak zengin bir yazılı dini edebiyat külliyatı oluşmuştur. Gelenek Tengri dini, Budizm, Maniheizm, Musevilik, Zerdüştlük, Hıristiyanlık, Musevilik (Karay ve Kırımçak boyları) İslamiyet tecrübelerini yaşamış boylar açısından da bütüncül olarak değerlendirildiğinde katmanlaşma ve etkileşimin çok boyutluluğu ortaya çıkar. Diğer bir deyişle dinin “tebliğ ve irşad” vasıtası olarak edebiyatı araçsallaştırması yaklaşımı ön plandadır.

Türkler, İslam dünyasında Abbasi halifesi El-Muktedir zamanında etkili olmaya başlamıştır. Bu halife Türk illerini İslamiyet'e çekebilmek için ciddi gayret sarf etmiştir. Nitekim onun bu teşebbüsleri sonucu, Volga İtil Bulgarları devlet ve millet olarak İslamiyet'e girmiş ve Halife El-Muktedir'den İslamiyet'in öğretilmesi için din görevlileri gönderilmesini istemiştir. Halife 921 yılında İbn Fadlan

başkanlığında bir heyet gönderir. Bu heyet kalabalık Oğuz Türkleri içinden geçip Volga Bulgar hanlığına gelir. Oğuzlar ve Başkurtlar henüz o sıralarda Müslüman değil, Şamanist idiler. İbn Fadlan'a göre Oğuzlar İslamiyetin tesiri altına girmekte ve şekil olarak da olsa Arap tüccarların telkini ile kelime-i şahadet getirmekteydiler (Şeşen 1975:30-31). X. yüzyılda Bulgarların müteakiben Karahanlı ve Gaznelilerin İslamiyeti kabulüyle beraber İslam medeniyeti ve kültür dairesi ile zengin bir kültürel etkileşim iklimi ortaya çıkmıştır.

X.-XI. yüzyıllarda Türkistan'da ilk örnekleri verilen tekke-tasavvuf edebiyatı, eski Türk dinî öğelerini de barındırmış ve millî edebiyat geleneğini sürdürmüştür. Tarihi süreç içinde tekke-tasavvuf edebiyatının geçirdiği devreler birbirinin devamı olmakla birlikte, yapı, işlev ve önem bakımından bazı farklılıklar da göstermektedir. Farklılıklar, toplumun yaşadığı sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik gelişme ve değişmelerden kaynaklanmıştır. Devrelerin özellikleri dikkate alındığında tekke-tasavvuf edebiyatının, X.-XII. yüzyıllarda "hazırlık ve oluşum", XIII.-XV. yüzyıllarda "gelişme ve yayılma", XVI.-XVII. yüzyıllarda ve sonrasında edebî anlamda özgün eser sayısının azalması; düşünce ve üslup bakımından daha önce verilen eserlerin tekrarıdan öteye geçilmemesi; din-tasavvuf konulu metin üretiminin gerek divan edebiyatı gerekse halk edebiyatının âşıklık geleneğinde sürdürülmesi vb. nedenlerle "duraklama, gerileme ve dönüşüm" dönemlerini yaşadığı söylenebilir (Akarpınar-Arslan, 2004: 228-229).

Türklerde tasavvuf cereyanı hicri IV. asrın sonlarında Orta Asya'da başlamış Buhara ve Semerkand'da yetişen halk dervişleri yavaş yavaş kasabalar ve göçebeler arasına doğru sokulmuşlardır. Eski Türk ozanlarının yerine atalar ve babalar kaim olmakta idi. Bunların en eskileri Baba Fergâni, Arslan Baba, Korkut Ata, Çoban Ata idi. Fakat bu halk mistisizminin istinat ettiği felsefi esasları tespit etmeye imkân yoktur. Çünkü onlardan bize hemen hiçbir eser kalmamıştır. Ancak kolaylıkla tahmin edilebilir ki bunlar İslami tesirlerin henüz derinleşmemiş ve yalnız klişe halinde kalmış olan şekli içerisinde eski Türk itikatlarının devamından ibarettir. Bu tahmini kuvvetlendiren cihet, ilk tasavvuf cereyanlarının İslam tesirlerine en açık bulunması icap eden şehir ve medrese hayatından çok uzakta, bilhassa göçebeler ve köylerde yayılmış olmasıdır. Biz onları, büyük Türk mistiklerini yetiştiren ilk manevi muhitler olarak telakki edebiliriz.

Tasavvuf hareketi, "İslamiyete daha evvel girmiş ve fikir ananesine karışmış olmak itibarıyla, Türklerden evvel Araplar ve Acemlerde Nişaburlu, Horasan'da yaşamış Hamdun el-Kassar'dan (ö. 884) burada söz etmek gerekir. Kendisi Türk kaynaklı bir tasavvuf felsefesi olan Melamiliğin sistematik bir fikir haline gelmesinde başrol oynamış, Kassariye Melamiliğinin kurucusu muhtemelen Türk bir sufidir. Bunun

neticesi olarak ilk büyük Türk mistikleri de eserlerini Acemce olarak yazmışlar ve İran mistiklerini numune olarak almışlardır. Ancak VI. asır sonlarına doğru Acemler tarafından vücuda getirilmiş olan bu eserleri Türkçeye tercüme etmek teşebbüsleri başladı. Bundan dolayı Türk tasavvufunun büyük üstadlarını görmezden evvel, orada rastladığımız ilk tercüme faaliyetlerine temas etmek lazımdır. Türk mistiklerine numune olan ilk eserler Feridüddin Attar'ındır. Bu büyük İranlı mutasavvıf *Pendnâme*, *Mantıku't-Tayr* ve *Tezkiretü'l Evliya* isimindeki eserleriyle o zamana kadar tespit edilememiş ve yalnız dağınık rivayetlerden ibaret kalmış olan büyük sofuları toplamış ve *mystique* tecrübenin nazariyesini yapmaya kalkarak onu *didactique* ve mazbut bir hale getirmişti. İşte bundan dolayı ilk Türk mütercimleri de onu takip ettiler. Yine aynı asırda Hakîm Senâî, *Hadikatü'l-Hakika* adlı eserinde *panthéisme* fikirlerini inkişaf ettirirken medrese telakkilerini çok aşmış olduğu için birçok hücum ve itirazlara uğramış, fakat Bağdat âlimlerinin takdirlerini kazanarak büyük bir rağbet elde etmişti. (Molla Câmî'nin (ö. 1492) *Nefâhatü'l-Üns* isimli ve Ali Şîr Nevâyî'nin *Nesâyimü'l-Mahabbe min-Şemâyili'l-Fütüvve* isimli tercümesine kaynak olan eserini etkileyenler doğrudan Attâr ve Senâî'dir.) Feridüddin Attar ve Hakîm Senâî henüz daha Türk sofileri tarafından tercüme edilmezden ve okunmazdan evvel, Türkler arasında doğrudan doğruya bir halk mistisizmi başladı. Bir taraftan eski Türk hikmeti ile birleşmeye ve onun yerini tutmaya çalışan bu halk mistisizmi ile İran'ın felsefi tasavvufuna ait tercüme inkişaf ederken, diğer taraftan Türkler tasavvuf sahasında ilk büyük ve orijinal mahsullerini Acemce olarak vermeye başladılar. VII. asır içerisinde Orta Asya'da Necmeddin Kübra, Azerbaycan'da *Mahzen-i Esrar* muharriri şair Nizami-i Gencevî, Anadolu'da Mevlana Celaleddin Rumi yetişmişlerdir (Burada Türkçe eser veren Ahmed-i Yesevi ve Divan-ı Hikmet'ini, "hikmet" nazım şekliyle şiirler yazan Orta Asyalı Türk dervişlerin varlığını unutmamak lazım). Eserlerinin Farsça ve Arapça olmasına rağmen her üçü de Türk oldukları gibi, klasik Arap ve İran tasavvuflarından çok farklı ve orijinal fikirler getirmişlerdir. Aynı asır içerisinde tasavvuf fikir hareketi olmakla kalmayıp ahlaki ve siyasi teşkilat yapmaya başlamış; artık gerek Arap ve Acemlerin tetkiki, gerek Türklerin kendi eserleriyle çıraklık devresini kâfi derecede geçirmiş olan Türk mistikleri yeni nesiller için *didactique* eserler meydana getirmeye başlamışlardır. İşte VII. asır nihayetlerinde Türk *mysticisme*'i bu safhalardan geçmek suretiyle, kendi diliyle ifade edebileceği felsefi ve sanatkârane yeni bir dünya görüşü olmak istidadını kazandı. İlk orijinal *mystique* Türk şairi Yunus Emre bu asır sonunda yetişti. İlk büyük mistik Türk naşiri Sinan Paşa (*Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* zikredilebilir), hicri VIII. asır ortalarında yaşadı. İlk mistik mütefekkirler de IX. asırdan sonra görünmeye başladılar.

Bu esasa göre Türk tasavvufunu şu sıra içerisinde tetkik etmek muvafık olacaktır:

Sırrî hikmet: Bu ilk Türk tasavvuf cereyanında Hoca Ahmet Yesevî ve halefleriyle, Ahmet Yükneki'yi görüyoruz.

Klasik mutasavvıflar: İslami ve müşterek tasavvuf ananesine uyarak Arapça ve Acemce çok esaslı eserler vücuda getiren büyük Türk *mystique'leridir* ki yukarda zikrettik.

Mütercimler: VI. asır sonlarında başladığını tahmin edebileceğimiz bu faaliyetten bize kalan Heratlı Malik Bahşi, Gülşehrî Süleyman, Mir Haydar Türk'tür.

Teşkilatçılar: Türkistan'da Horasan erenlerinin başı olan Ahmet Yesevi ile Bahaüddin Nakşibend ve Anadolu'da Sultan Veled, Hacı Bektaş, Hacı Bayram ve Eşrefoğlu Rumi'yi bu sırada sayabiliriz.

Sırrî edebiyat: Buradan yalnız Yunus Emre ve açtığı büyük cereyanla, tasavvufi nesri yaratan Sinan Paşa görülür.

Sırrî tefekkür: Hicri IX. asırda başlayan bu cereyan içerisinde Bedreddin Simavî, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Bursalı İsmail Hakkı öne çıkar. Klasik Türk tasavvufu, İslam medeniyetinin muhtelif irfan merkezlerinden gelen tesirleri toplayarak VII. asır başlarında Anadolu'da inkişaf etmiş ve en mühim eserlerini burada vermiştir. O derecede ki bu asır Türk tefekkürü tarihinde mistik temayüllerin hâkimiyeti, bu temayüllerin çok kuvvetli bir millî şuur uyandırması ile temayüz etmektedir. Türk tefekkürü o zamana kadar hiçbir devirde bu asırda olduğu kadar bir kutup etrafında toplanmamış ve fikirle hayat arasında bu kadar sıkı bir irtibat doğmamıştır. Türk tefekkürü bundan dolayı, skolastik felsefede göstermediği orijinalliği mistik felsefe sahasında göstermiş olduğu gibi; o devrin fikri yaratışları kitap ve hayat üzerindeki derin izlerini yakın zamanlara kadar muhafaza etmişlerdir (Ülken, 2009:201-213).

Dinî tasavvufî Türk edebiyatı, vezin, kafiye, anlatım şekli, dil ve üslup özellikleri bakımından İslam'dan önceki Türk edebiyatının tesiri altında kalmış, İslam dinini kabullerinden sonra da İslamiyet ile yeni bir ruh, tasavvufla da düşünce zenginliği kazanmışlardır. Bu itibarla bir ucu divan tarzı Türk edebiyatına, bir ucu da saz şiirine bağlanan tekke edebiyatı mahsulleri dini ve tasavvufî karakterli manzum ve mensur eserlerden meydana gelmektedir. Yani bu edebiyat; şeklen divan ve saz şiiri şekline, öz olarak da dini tasavvufî ve fikri muhtevayı işleyerek bir bütünlük arz etmektedir.

Bu edebiyat M.F. Köprülü'nün İslamiyet'ten Sonraki Türk Edebiyatı'nda "millî ruh ve millî zevki anlayabilmek için en çok tetkike layık bir devir, halk lisanını ve halk veznini kullanmak suretiyle geniş bir kitleye hitap etmiş ve eserleri asırlarca yaşamış büyük mutasavvıflar devridir. (Köprülü 1979:1) dediği müstakil "Mutasavvıflar Devri Türk Edebiyatı Bilim Dalı"dır (Güzel 252).

1. Vasıta-i marifette, kaza ve kaderde irade meselesinde ilhama müstenid tevhibi bir nokta-i nazar kabul eden “İşrak felsefesi: Philisophie de l’illumination” mensupları

2. Kur’an ve sünnetten ayrılmayarak, bilhassa Allah’a imanı gaibe müteallik addedip onda zerrece tereddüt ve tefekküre müsaade etmeyen, farz ve nafile ibadetlerle meşgul olanlar. Burada birinciden “fikrî tasavvuf” ikinciden zühdi tasavvuf doğmuştur. Türklerin İslam dinini kitleler halinde kabullerinden sonra tasavvuf cereyanının asıl merkezi Horasan olmuştur. X. ve XI yüzyıllarda Herat, Merv, Nişabur, Buhara, Fergana gibi diğer İslam merkezlerinde tasavvuf cereyanı gelişiyor, bu duygu ve düşünce Türk dervişleri vasıtasıyla göçebe Türklerin yaşadığı bozkırlara ulaştırılıyordu. Fergana’da Türkler kendi şeyhlerine Baba adını veriyorlardı. Horasan’da da büyük mutasavvıflar yetişiyordu. Meşhur sofi Muhammed Maşuk-ı Tusî ile Emir Ali Abu Türk idiler (Güzel 254; Molla Cami 1971 :358-360).

1. Dinî Tasavvufî Türk Edebiyatı’nın Biçim ve Muhtevasının Tarihsel Gelişimi

VII. asır içerisinde Anadolu klasik tasavvufunda iki büyük üstad görüyoruz: Bunlardan biri Mağrip tesirlerini temsil eden ve bütün Anadolu fikrî tarihinde onu bir cereyan haline koyan Sadreddin Konevî (ö. 1274), diğeri şark tesirlerini getiren ve onları muhitin tesirleriyle mecz ederek diğeri bir tasavvuf cereyanı açmış olan Mevlana Celaleddin Rumi’dir (ö.1273) Henüz membalarına bağlı kaldıkları için Türkçe yazmaya başlamamış olan bu iki üstad, ileride yetişecek büyük Türk mistiklerine rehberlik etmiş ve Türk tasavvufunun ana hatlarını çizmek suretiyle vazifelerini görmüşlerdir. Artık Türk mistik şiirinin şaheserini yapmış olan Yunus, mistik nesri *Tazarrunâme*’yle kemale getirmiş olan Sinan Paşa ve mistik ahlakı *Marifetname*’yle bir halk düsturu haline koyan Erzurumlu İbrahim Hakkı nazari sahada, bu hazırlanmış ve işlenmiş zemin üzerinde yürümekten başka bir şey yapamamışlardır. Bundan dolayı edebi, felsefi ve didaktik tasavvufa ait bütün tetkikleri yalnız bu iki büyük Türk mutasavvıfına istinat ettirebiliriz.

Anadolu tasavvuf cereyanlarına girmezden evvel, genel olarak İslam mutasavvıflarını sistem ve usullerine göre tasnif etmeye çalışalım. Bu tasnif ihtimal ki Türk mistiklerini daha iyi tanımamıza hizmet edecektir. Evvela, Gazalî (ö. 1111) ve İbn Rüşd’ün (ö. 1198) münakaşalarında bahsettikleri gibi, mütefekkirleri istidlal yolları itibarıyla üç zümreye ayırabiliriz.”

1) Tarik-i Cedeliyyedir (*La méthode dialectique*) ki kelamcılarının yoludur. İspat hususunda ekseriya kıyas-ı mukassem (*dilemma*) usulünü kullanırlar. Butlan (*absurde*) ile ispat, mutalebe, muaraza, bedahet vasıtasıyla ispat, tahkik başlıca vasıtalarıdır.

2) Tarîk-i Burhâniyyedir (*La méthode syllogistique*) ki Hanefî fakihleri ve Yunan felsefesini takip eden skolastikler tarafından kullanılmıştır. Aristo’da olduğu gibi hadd-i evsâtın (*le moyen terme*) kullanılmasından ibarettir. Hadiseler arasında illet ve eser zinciri yapmak suretiyle vücuda gelir.

3) Tarîk-i Hitâbiyyedir (*La méthode parabolique*) ki bu yol sufiyuna mahsustur. Gazzalî tarafından kabul edilmiş olduğu halde İbn-i Rüşd tarafından reddedilmiştir. Bunun başlıca vasıtaları ‘Nisbet’, ‘Zevk’, ‘İbret’, ‘İstisna’, ‘Şehadet’ tir.

İslam mütefekkirlerinde usul itibariyle bu umumi fark görülmekte ise de bazı mutasavvıflar birkaç usulü birleştirmektedirler. Mesela Gazzalî, burhan usulüyle başladığı halde hitabî usulle bitirmektedir. Muhyiddin İbnü’l Arabî (ö. 1239), cedeli ve hitabî usulleri aynı zamanda veya vakit vakit kullanır. Mevlana ise ilk iki usulü tamamıyla terk ederek yalnızca hitabî usulü kullanmıştır. Bundan dolayı bir taraftan usul farklarına, bir taraftan da hedeflerine nazaran İslam mutasavvıflarını da başlıca üç zümreye ayırmak mümkündür:

a) “Vahdet-i vücûd” ismiyle tanınmakta olan tasavvufî ve intégral metafizik tesis edenlerdir ki bunların en başında Muhyiddin İbnü’l-Arabî’yi görüyoruz.

b) İlîmle imanı tefrik etmek ve ikincisini amelî akim esası olarak almak suretiyle tasavvufu bir ahlak sistemi haline getirenlerdir ki bunların da başında Gazalî’yi görüyoruz. (Ülken, 2009:210-212).

c) Vahdetin eşyada ‘tecelli’si ve ‘ilahî aşk’ telakkileriyle tasavvufu yüksek bir estetik cereyanı haline getirenlerdir ki bunların da başında Mevlana Celaleddin Rumi ve Mahmud Şebüsterî’yi (ö. 1340?) görüyoruz.

Bu edebiyatın fikir kaynağı ve temel ideolojisi, İslam dini ve tasavvuftur. Ayrıca dil, vezin ve nazım şekilleri gibi dış unsurları bakımından çoğu zaman millî ruhu aksettirme yollarına gitmiştir. Bunun sebebi de Türk milletinin, İslam imanı gibi, İslam tasavvufunu da yine Türk’ün inanma üslubuyla birleştirmiş olmasıdır. Kadrosunda Divan şairleri ile birlikte saz şairleri de bulunan bu edebiyat, dalk edebiyatı ile divan edebiyatı arasında bu iki edebiyatı birbirine yaklaştıran, her iki edebiyatın hitap ettiği ayrı ayrı zümreleri birleştiren bir “edebiyat köprüsü” vazifesini görmektedir.

Bu edebiyatı meydana getiren eserler, ister manzum, ister mensur olsun, hepsi aynı gayelerle yazılmışlardır. Bu sebeple Ahmed Yesevî’nin *Fakrnâme’si* Hacı Bektaş-ı Veli’nin *Makalât’ı*, Yunus Emre’nin *Risâletü’n-Nushiyye’si*, Kaygusuz Abdal’ın *Saraynâme’si*, Hacı Bayram Veli’nin *İlâhileri*, S.Çelebi’nin *Vesiletii’n-Necat’ı*, Eşrefoğlu Rumi’nin *Müzekki’n-Nüfus’u*, Akşemseddin’in *İlâhiler’i*, Niyazi-i Mısri’nin *Divan-ı İlahiyat’ı*, Erzurumlu İbrahim Hakkî’nin *Marifetname’si* vb. arasında fikrî un-

sur ve dinî vecd bakımından hiç bir fark yoktur. Hatta bu tasavvufi manzumeler, mensur tasavvufi eserlerin birer özeti gibidir. Telekeye mensup edipler, öğretici-eğitici görevleri sebebiyle eserlerinin pek çoğunu özellikle manzum olarak yazmışlardır. Çünkü Türkler, şair tabiatlı bir millettir. Bu sebeple Türk insanının, tasavvufu bu yolla daha iyi öğrenebileceği konusu da hep ön planda tutulmuştur.

Dinî tasavvufi Türk edebiyatı, vezin, kafiye, anlatım şekli, dil ve üslup özellikleri bakımından İslam'dan önceki edebiyatımızın tesiri altında kalmış, Türklerin İslam dinini kabullerinden sonra da İslamiyet ile yeni bir ruh, tasavvufla da düşünce zenginliği kazanmıştır. Bu itibarla bir ucu divan tarzı Türk edebiyatına, bir ucu da saz şiirine bağlanan tekke edebiyatı mahsulleri dinî ve tasavvufi karakterli manzum ve mensur eserlerden meydana gelmektedir. Yani bu edebiyat; şeklen divan ve saz şiiri şeklini, öz olarak da dinî tasavvufi ve fikrî muhtevayı işleyerek bir bütünlük arz etmektedir.

2.Bâtını Geleneğin Oluşum ve Gelişim Dinamikleri

Bâtın, iç anlam, giz, sır manalarına gelir. Biri görünen (zahir) ,diğeri görünmeyen (bâtın) olmak üzere iki alan vardır. Görünen alan (zahir), görünmeyen alanın (bâtın) bir yansıması durumundadır. Bu nedenle gerçek alan görünmeyen alandır. Tanrısal ortam bu alandadır. Yalnızca duyu organlarının algılamasıyla yetinen yüzeysel bilgili insanlar, nesnel alanın görünüşüne aldanır ve tanrısal gerçekliği göremezler (Korkmaz, 1994).

Bu sebeple Bâtını birey sürekli olarak iç anlamı ve ahengi arayıp bulma endişesindedir. Duyu ve deneysel bilgi yöntemleri onların nezdinde aldattıcıdır. Gerçek bilgi Hakk'ın bir lütfu neticesinde elde edilir. İlm-i ledün de denilen bu bilgi genellikle görünen (dışsal) gerçeklikle çatışma halindedir.

Kur'an'ın dış yüzü olduğu gibi iç yüzü de (bâtını) vardır. Kur'an'ı ayetlerin iniş sebeplerini fıkhi hükümlerini, nasih ya da mensuh, yahut da muhkem veya müteşâbih olduğunu, onlara ait hadiseleri, hatta lafızlarındaki edebi özellikleri bilen hele Allah'a tam inanmış olan elbette başka türlü anlar. Kur'an'ın ve buyruklarla yapılmaması emredilen şeylerin bâtını manasını bilen, bu anlayış seviyesine ulaşan kişiden zâhirine riayet lüzumu kalkar; artık ona, ibadetin lüzumu yoktur kanaatini gütmek buna inanmak bâtniliktir. Bâtnilik umumi bir tabirdir; bu inancı benimseyen kişilere, hangi mezhepten olurlarsa olsunlar Bâtını, yollarına Bâtınıye denir (Gölpınarlı 1969:116).

Diğer Doğu dinlerinde/geleneklerinde olduğu gibi İslam da edebiyat, ontoloji, kozmoloji ve psikolojiye ilişkin metafizik doktrinlerle yakından ilgilidir. Rumi, Attâr,

İbn Arabî, İbnü'l-Ferîd ve diğer önemli yazarların eserlerinde görülebileceği gibi, gerçekten onların eserleri söz konusu bu doktrinlerin sanatkârane birer ifadesidir. Aynı zamanda bu edebiyatın yaratıcı süreci, yazarların deruni arınma için sarf ettikleri gayretler ve metafizik öğretilerin manevî idrakiyle ilgili diğer uygulamalarla yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla İslam edebiyatının, açıkça bilgisel bir yönü vardır ve bu yön bir ontoloji veya Varlık felsefesi ile doğrudan ilgilidir. İşte tam da bu sebepten dolaydır ki İslami tenkit “keşf hermeneutiği (hermeneutics of recovery)” olarak isimlendirilen yöntem çok önemli bir konuma sahiptir. Beşeri iletişimde anlam veya anlamların varlığına ilişkin kuvvetli bir inanç besleyen bu hermeneutik, birbirini tamamlayan iki tür yorumlama tarzından oluşmaktadır. Birincisi, metnin yüzeyinde veya lafzi düzleminde geçerli olan zahiri yorum, yani tefsirdir. İkincisi, te’vil yani kişiyi dış görünümünün ötesine götüren, olguların manevî yönü olarak isimlendirilmektedir. Etimolojik olarak te’vil terimi “geri döndürmek” veya “bir şeyi kaynağına götürmek” anlamına gelir. Dolayısıyla edebî bağlamda te’vil, metnin deruni surlarının aslı anlamına ulaşmak için sembol (misal)ün ötesine geçmek ve metnin deruni surlarına nüfuz etmek anlamına gelir. Bu yüzden te’vil süreci, sadece bir sembol olan dış suret (zahir)’in bätini gerçekliği(hakikati)ne ulaştırması gereken bir yorumlama/deşifre sürecidir. Nitekim te’vile başvuran bir kişinin, nihai olarak sözünü dış şekilden derin gerçeğe veya sembolden sembolize edilen (memsûl)e çeviren bir kimse olduğu ifade edilmektedir (Jafar, 2004: 165-174).

Tarihsel süreç içerisinde farklı İslam coğrafyalarında bätini akideye mensup kişiler bu görüş ve anlayışlar çerçevesinde örgütlenmişler ve kuvvetli bir propaganda faaliyetine girmişlerdir. Karşılaştıkları bütün yönetimlerle çatışmışlardır. Bâtiniler genellikle Müslüman çoğunluğun benimsediği İslam akaidine uymayan inançları telkin ederek ve idareyi ellerine geçirmek için daima gizli teşkilatlar kurarak gayelerine ulaşmaya çalışmışlardır.

Bâtînilik bir üst kimlik görünümündedir. Aynı felsefe ve metotları kullanan farklı coğrafyalarda değişik isimlerle anılan Bâtîni örgütlenmeler mevcuttur. Nusayriyye, Dürziyye, Babiyye, İsmailiyye, Karmatiler, Galiyye, Kadıyaniyye bu örgütlenmelerin en önemlileridir (İlhan, “Batînilik”, TDVİA., C.V.s. 192).

Bâtîniye’nin temel düşüncesi, “herhangi bir ilmî ölçüsü bulunmayan ve genellikle İslam dininin belli başlı esaslarını iptal etmek amacıyla kullanılan tevillere dayanır. Onlara göre akıl ve duyular gerçekliği algılamada yetersizdir. Bunun için her aşırda insanlara gerçek bilgileri öğretecek ‘masum bir imam’ gereklidir. Bilginin gerçek kaynağı odur. Tanrı imamların bedenine hulul eder ve kâinatı onlar vesilesiyle yönetir. Âlem hem ezeli hem de ebedî olup onun varlığı hiçbir değişmeye uğramayacaktır. Kıyametin kopması zamanın imamının ortaya çıkıp yeni şeriatı getirmesidir.

Ölen insanın bedeni toprağa karışıp aslına döner, ruhu ise durumuna göre ya devamlı olarak başka bir bedene girerek cismanî âlemde kalır ya da iyi ruhlarla beraber olur. Cennet bu dünyada mutlu olarak yaşamayı, cehennem ise sıkıntı ve ıstırap dolu bir yaşam sürmeyi ifade eder. Bâtını manaları öğrenenlerden dinî yükümlülükler kalkar. Naslarda semboller halinde bulunan manaları herkesin anlaması mümkün değildir. Onun için ehliyet kazanmamış kimselere bu sırları açmamak için takkiye prensibi uygulanır (İlhan “Batınlık”, TDVİA., C.V.s. 192).

Bâtınlığın siyasal bir teşkilat olarak organize olması ona şüphe ile yaklaşılmasına ve takibata uğramasına neden olmuştur. (Bu noktada Selçuklu döneminde faaliyet gösteren Batını görüşlü Hasan Sabbâh ve fedailerine değinilebilir.) İslam tasavvuf tarihinde bâtin terimi bu anlamından farklı duyular üstü gerçekliği ifade için kullanılmagelmiştir. Y. N. Öztürk bunu şu şekilde vurgular: Bâtını mana olgusu bütün dinlerde vardır. Bu açıdan bizim içinde bulunduğumuz semitik dinler topluluğu en ileri merhalede bulunmaktadır. Söz konusu dinler semboller ve imajlarla konuşmaktadırlar. Çünkü ihtiva ettikleri hakikatler ilk anda ortaya konacak ve herkesçe anlaşılacak kadar yalın değildir. Hz. Muhammed’in deyişiyle: “Kur’an yedi nüans üzere indirildi. Onun hiçbir harfi yoktur ki bir zâhir bir de bâtin mana taşımamasın. Ebu Talip’in oğlu Ali’de bu zahir ve bâtinâ ait bilgi mevcuttur. *Ebu Nuaym; Hilye, 1/65*”. Tasavvuf büyüklerinin kastettikleri bâtinâ mana ise Kur’an’ın zahiri manası üzerine oturur. Bâtını mana, zahiri manasız yakalanamaz. Zahiri mana olmadan bâtinâ mana vücud bulamaz. Çünkü, bâtinâ manayı elde etmede kullandığımız duyular üstü kudret yani basiret, zâhiri manayı yakalayan duyulara bağlı akli kudretlerle irtibat halindedir (Öztürk, 1998:193).

Bâtınlığın diğer önemli bir kaynağı Hurufilik düşüncesidir. Buna göre, Kur’an-ı Kerim’i kadim doğu geleneğinden tevarüs ettikleri gizemci sembolizm ve kendi Bâtını görüşleri doğrultusunda yorumlayan Fazlullah Hurufî’nin Câvidannamesi’nin Bâtını zümreleri tarafından başucu kitaplarından biri yapılması dikkate değer bir örnektir.

Türk tasavvuf geleneği Ahmet Yesevi çizgisindeki başlangıç metinlerinde sırrı anlatımdan, kapalıktan uzaktır. Bâtını öğretisi çerçevesinde İslam tarihinde zengin bir kültürel ve edebî miras ortaya konulmuştur. Bu birikim daha sonraları teşekkül eden heterodoks teşkilatları, zümre ve tarikatları derinden etkilemiştir. Bu çerçevede Bektaşilik teosofisinde Bâtını perspektife ve deruni anlama büyük bir önem atfedilmiştir. Ortaya konulan sözlü ve yazılı ürünlerde çok katlı anlatım tekniğine bağlı olarak semboller ve simgeler büyük bir önem kazanmıştır. Bu yaklaşım aynı zamanda Bâtını inanç mensuplarının merkezi iktidarın ve egemen kuralların sınırlandırmasını, kontrol ve cezalandırmasını aşmasına yardım etmiş, engellemeye dönük eylemlerini sınırlandırmayı kolaylaştırmıştır.

Yüzyıllar içerisinde tevarüs edilen zengin gelenek ve birikim Bektaşî tarikatının inanç söylem ve pratiklerinde diğer inanç unsurlarını da bünyesine alarak farklı bir üslup oluşturmuştur. ‘Bektaşî Sırrı’ denilen simge ve sembollerle örülen bu ‘üst dil’, bu terimleri bilmeyenlerin kolayca anlayamayacakları bir yapıdadır. Alevî- Bektaşî edebiyatı üslup olarak bu üst dilin belirleyiciliği ekseninde gelişmiştir.

“Muhammed b. Ahmed el-Ferrâ (ö.H 360/M 971) gibi sufilerin öncülüğünde, Nişabur, Herat, Merv, Belh ve Kabil’de odaklanan ve X. yüzyıldan itibaren de Irak, Suriye ve Anadolu’da yayılan bu akım, aynı zamanda Muhammed Maşuk et-Tûsî (XI yy.) kanalıyla da Türkmen boylarında taraftar bulmuş; netice itibarıyla Horasan’dan Balkanlara kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Ancak, melamet fikri zamanla dejenere olmuş, laubali ve ibâhî tutum takınan kimselerin istismar ettikleri bir yol haline gelmiş, Şii, Bâtîni ve Hurufî unsurlarla karışmış ve nihayet vahdet-i vücûd felsefesinin tesirinde yeni bir anlayış halini almıştır. Klasik anlamda bir tarikat yapılanmasına dayanmayan, daha çok bir anlayış/düşünce oluşumu halinde varlığını sürdüren melametilik, Anadolu’nun fethinden sonra özellikle heterodoks nitelikli Kalenderî dervişlerinin faaliyetleriyle -ve onların yorumladığı tarzda- kırsal kesimde, Kübrevîlik aracılığıyla yerleşik bir şehir tarikatı olan Mevlevîlik bünyesinde ve fütüvvet teşkilatı ile de esnaf tabakası arasında etkisini göstermiştir.”

Melamet hareketinin tarihsel gelişimi 3 kategoride ele alınmış ve yapılan bu tasnif daha sonra genel kabul görmüştür: Buna göre,

1-)Melamiyye-i Kassâriyye, İlk Devre Melamileri veya Tarikat-ı Aliyye-i Sıddikiyye: III. hicri asırda Nişabur’da sözü edilen temsilciler aracılığıyla ortaya konmuş olan bir harekettir. (Süfyan es-Sevrî ekolünü devam ettiren Hamdûn el-Kassâr’ın başlattığı hareket)

2-)Melamiyye-i Bayrâmiyye, Orta Devre Melamileri veya Tarikat-ı Aliyye-i Bayrâmiyye: IX. hicri asırda Ömer Sikkîni’nin (ö.1475) önderliğinde kurulmuş olup, bu harekete Bayrâmiyye Melamiliği adı verilmiştir.

3-)Melamiyye-i Nûriyye, Son Devre Melamileri veya Tarikat-ı Aliyye-i Nakşibendiyye: 1813’te Kahire’de doğan Seyyid Muhammed Nuru’l-Arabî’ye (ö. 1887) nisbet edilen tarikattir.

Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi’nin (ö. 1299/1882), Nakşibendiliğin Müceddidiyye kolunun bir şubesi olarak gördüğü Melamiyye-i Nûriyye veya Üçüncü Devre Melamiliği, günümüz melamiliğinin başladığı devre olup, Türk Melamilerince esas melamiliğin kuruluş devresi olarak kabul edilmektedir. Arap Hoca, Noktacî Hoca veya Seyyid Hoca olarak bilinen Muhammed Nur (ö.1304/1887, Usturumca), Kahire doğumludur. Esas itibarıyla Nakşîliğe intisap eden Muham-

med Nur, şeyhi tarafından Anadolu'ya gönderilmiş, ancak burada fazla kalmayarak Rumeli'ye geçmiş, Selanik ve Serez'deki Nakşi zümrelerine katılmıştır. 1839-1870 yılları arası, Muhammed Nur'un Rumeli Nakşiliği ile Melamilik arasında bir tasavvuf sistemi kurmaya başladığı dönemdir. Devletin bürokrat kesimini de etrafında toplamayı başaran Muhammed Nur, bu müritlerinin daveti ile birkaç defa İstanbul'a gelmiştir. Aralarında Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin de bulunduğu aydın bir tabaka, İstanbul'da üçüncü devre melamilığının odak noktasını oluşturmuş ve Muhammed Nur'un ikinci kuşak halifeleri bu grubun içinden çıkmıştır.

Muhammed Nur, İstanbul'a gelişinde, Melamiyye-i Bayrâmiyye şeyhi Abdulkadir Belhî'yi de (ö.1923) kendisine bağlayarak Melamilğin tek temsilcisi olmayı arzulamışsa da buna muvaffak olamamıştır. Bundan dolayı, 1880'den itibaren İstanbul'da iki ayrı melami zümresinin faaliyetlerine tanık olunmaktadır. Şu var ki, ikinci devre Melamilği daha çok esnaf tabaka arasında güçlü iken, üçüncü devre Melamilği Nûrîlik adıyla aydın çevrelerde rağbet görmüştür. Bu devrenin önde gelen temsilcileri arasında, Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi (ö.1882), Bursalı Mehmed Tahir (ö.1925), Babanzâde Ahmed Naîm (Ö.1934), Ahmed Avni Konuk (Ö.1938), İsmail Saib Sencer (ö.1940), Abdülaziz Mecdi Tolun (ö.1941), İsmail Fennî Ertuğrul (ö.1946), Mahmut Saadettin Bilginer (ö.1983) sayılabilir.

Genelde Rumeli ve İstanbul'da taraftar bulan üçüncü devre melamilğinde tam anlamıyla, bu hareketin kurucusu olan Muhammed Nuru'l-Arabi'nin fikirleri hâkim olmuştur. Muhammed Nur, İbn Arabî'nin epey tesirinde kalmış, eserlerinde vahdet-i vücûd felsefesini işlemiş ve düşünce sistemini de bu felsefe üzerine bina etmiştir. Yine bu tarikat, Bayrâmî melamileri tarafından tenkit edilmiş ve müntesipleri "Mütelâmiye" yani Sahte Melamiler, "Melamilik Taslayanlar" şeklinde adlandırılmışlardır. Bu devreye kadar bir yaşama biçimi, bir tarz, üslup ve meşrep olan Melamilik, Muhammed Nur ile tamamen müstakil bir tarikat haline gelmiştir. Bununla birlikte, Şii, Bâtîni, Hurufî ve İbâhî tavırların oldukça dikkati çektiği üçüncü devre melamilği bundan dolayı eleştirilmiş ve tepki görmüştür (Bolat, 2003:1-11)."

Türk düşünce hayatında Bâtîni düşünceyi besleyen iki ana akımdan birincisi 10. yüzyıldan itibaren gelişen İslam felsefesinin materyalist ekollerinden etkilenen ve ilk örneğini Şeyh Bedrettin'de gördüğümüz Molla Lütî, Molla Kabız, Hafız İshak, Nadajlı Sarı Abdurrahman, Lârî Mehmed Efendi gibi şahsiyetlerin yanında Vahdet-i Mevcud doktrinine bağlı Melami başlığı altında toplayacağımız akımlardır (Ocak; 1998:203-318).

Hamzavi-Melami tasavvuf akımı Türk tasavvuf düşüncesi içerisinde gerek felsefi düşünsel boyutu gerekse ortaya koyduğu metinler açısından son derece dikkate değer bir olgudur. Modern dilbilim akımlarının ortaya çıkıp metin inceleme

yöntemlerinin gelişmesinin ardından kadim gelenekteki birtakım yaklaşımların bu modern akımlarla önemli paralelliklerini gözlemlemekteyiz. Özellikle anlam paradigmasını değerlendirirken kullanılan zahir batın iç anlam= dış anlam yaklaşımı yapısalılık ve göstergebilimin yüzey yapı, derin yapı terimleştirmesi ile örtüştüğü görülür. Batı edebi ve dini metinlerinin yorumlanmasında merkezi bir öneme sahip olan hermeneutik geleneğin amacı “okur ile metin arasındaki tarihsel uzaklığı ortadan kaldırmak metnin genel anlamına bir zarar vermeden güncel kılmaktır.” Bir Ortaçağ kuramcısı ve ilahiyatçı olan Schleiermacher hermeneutiğin amacını “bir sözün tarihsel sezgisel ,öznel ve nesnel olarak yeniden yapılandırılması” şeklinde tanımlar (Kolcu:,2008:435).”

Sonuç

Dinî tasavvufi Türk edebiyatı, İslam irfanı mirası ve Maveraünnehir Türk düşünce geleneğinin yorum ve değerlendirmelerinden gelişmiş farklı kültürel çevrelerden gelen birikimi tesir ve fikirleri kendi idrak ve dünya görüşünün kalıpları içerisinde biçimlendirmeye yönelmiştir.

İslam düşünce mirasındaki Eflatun metafiziğinin ve Aristo felsefesinin Neoplatonizmin etkisinde, âlemin ezeliği prensibi Türk mitik tefekkürüne yabancı olmayan bir husustur. Türk kozmogonisinde de âlem ezeldir.

Tasavvufi şairler fikir ve düşüncelerini ifade ederken şiir dilinin imkânından azami ölçüde faydalanmışlardır. Bu gelenekte “tasannu”, [sanatlı şiir] şiir düşüncesinde geri plandadır. Temel amaç manadır. Lakin duygu ve düşünceleri ifade etme biçim ve kaygısı zaman zaman mana ve estetiğin üst düzeyde yansıttığı üretimler ortaya koyabilmiştir.

Şiir söyleme sufi şair için bir cezbe, coşma ilahi coşku ve yönlendirmeyle oluşan ledünnî, vehbi bir faaliyettir.[Bu yönüyle kadim ozanlık geleneğindeki “badeli âşıklar” veya Şamanlığa geçiş merasimlerindeki uygulamalara benzer].

Bâtını yorum geleneği Hurufi, Alevi, Bektaşî, Kalenderî, Edhemi, Camî, Torlak, Işk, Abdalan gibi farklı görünümdeki Melami, Bayramî, Halvetî, Gülşenî zümreleri arasında bir edebi eğilim üretmiştir. Merkezi otorite, egemen suni doktrinle çelişen bu aykırı görüşlere müdahale ederken “siyasi ve dini iktidarı” koruma kaygısını gözetmiştir. Yoksa Yunus Emre’den Mevlana’ya kadar farklı sufi eğilim ve doktrinlerde egemen suni otoritenin görüşleriyle çelişen pek çok husus vardır. İktidar ve güç talep etmediklerinde, merkezi otoritenin bu akımlara daha hoşgörülü olduğu söylenebilir.

Sanat ve edebiyatta betimlemeden sembolik anlatıma geçiş neolitik devrimle beraber başlamıştır. Kadim sözlü ve yazılı gelenekler duygu ve düşüncelerini tasarımlarını, iktidar ilişkilerinin gözetim ve denetiminden kaçırmak için dil içerisinde yeni bir söylem kurarlar. Bu dilin göndermeleri kendi üzerinedir. Bir nevi kripto işlevi görür. Anlamı ancak bu örtük şifreleri ve terminolojiyi bilenlerce çözülebilir

Sufi şair, âlemi, varlığı ve oluşu özne nesne ayırımının yarattığı parçalanmışlık penceresinden <kendi dışında> bir oluşum olarak görmez. Varlığı külli bir olgu olarak kavrar. Vahdet-i Mevcûd, Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şuhûd bu kavrayışın farklı yön ve tecrübeleridir. Sufi kendi teolojik kavrayış ve doktrinine uygun olarak keşf ve yaşantısını “sembolik formlar” aracılığı ile ifade eder. Bu tutumla muhatabını bu deruni tecrübeyi bir rehber eşliğinde keşfetmeye davet eder. Görüngüler âleminin sınırlı mantık kurallarından kurtararak farklı bir idrak ve kavrayışı temellendirmeye çalışır. Bu yaklaşım öznel, denetlenemeyen bir epistemolojik anlayışı kurar.

İslam ve Türk düşünce geleneğinde dinî ve edebî metinlerin yorumlanmasında belagat ve mantık disiplinlerinin kurallarıyla oluşturulmuş rasyonel bir tabana oturan tefsir yönteminin yanında derin yapıya ve iç anlama yönelen tevil, yöntem olarak öznel his, keşf ve duyuları, özel tasavvufi tecrübeyi ön plana çıkarır. Doğu ve Batı geleneklerine baktığımızda metinlerin yüzyıllar içerisinde ilgi, idrak, eğilim, ihtiyaç, sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi etkilere bağlı olarak yeniden biçimlendiği, yeniden inşa edildiğini <âdeta her çağın kendi ihtiyacı olan okumayı ve anlamayı> kendi mantık ve zihniyetine uygun olarak yaptığı bir netice olarak ileri sürülebilir. Bu anlamda edebi ve dini metinlere yönelirken yegane bir metodoloji yanıltıcı olur. Bilimsel kuram ve yöntemlerden faydalanırken metnin üretildiği çevrenin ve kültürün ontolojik, epistemolojik kavrayışı bir başlangıç noktası olarak esas alınmalıdır.

Sonnotlar

¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Gölpinarlı, Abdülbaki (1992), Melâmilik ve Melâmiler, Pan Yay, İstanbul: Pan Yay, ile Ahmet Yaşar Ocak'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler Ankara: TTK Yay.

Kaynakça

AKARPINAR, R. Bahar & ARSLAN M. (2004), “Tekke-Tasavvuf Edebiyatı” Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Grafiker Yay., Ankara.

ATALAY, Besim (1991), Bektaşilik ve Edebiyatı, İstanbul :Ant Yay.

BOLAT, Ali (2003), Melâmetilik, İstanbul: İnsan Yay.

- CEYLAN, Ömür (2000), *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- ÇETİN, İsmet , (1997), *Türk Edebiyatında Hz. Ali Cenknâmeleri*, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- ERASLAN, Kemal (1983), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bak. Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1968), *Halk Edebiyatımızda Zümre Edebiyatları*, *Türk Dili/ Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, c.19, nr.207, (Aralık 1968).
- GÖLPINARLI, Abdülbâkî (1969), *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Yay., İstanbul, 1969
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, (1992), *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- GÜNGÖR, Erol (1993), *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, İstanbul: Ötügen Yay.
- GÜVENÇ, Bozkurt (1993), *Türk Kimliği*, Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- GÜZEL, Abdurrahman, (1989), *Tekke Şiiri*, *Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı:III. Halk Şiiri)*, S 445-450, C.LVII, Ocak-Haziran 1989, s.250-454.
- İbn Fadlan,(2010), *Seyahatname*, Haz. Ramazan Şeşen, Yeditepe Yay.
- JAFAR, Muhammed Salleh (2004), "Doğuya Yolculuk:İslam Hermeneutiğinin Bir Tarzı Olarak Tevil", (2004/2),s.165-174
- KAPLAN, Mehmet (1981), *Tip Tahlilleri*, *Türk Edebiyatında Tipler*, İstanbul: Dergâh Yay.
- KILIÇ, Mahmut Erol (2009), *Süfi ve Şiir*, İstanbul: İnsan Yayınları
- KOLCU, Ali İhsan (2008), *Edebiyat Kuramlar*, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları
- KORKMAZ Esat (1994). *Ansiklopedik Alevilik Bektaşilik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ant Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuat, (2009), *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Ötügen Yayınevi,
- LEVEND, Agah Sırrı (1968), *Halk ve Tasavvufî Halk Edebiyatı*, *Türk Dili Dergisi*, *Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı*, (Aralık 1968, C: XIX, S: 207, s. 171-185
- Türk Halk Edebiyatı Özel Sayısı Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*)
- LIVINGSTON, Ray (1962), *The Traditional Theory of Literature*. Minneapolis:
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1991), *Babailik*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.4, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1992), *Menakıbnameler*, Ankara:TTK Yay.
- OCAK, Ahmet Yaşar, (1996), "Anadolu Sufiliğinde Ahmet Yesevi ve Yeseviliğin Yerine Dair.", *Türk Sufiliğine Bakışlar*, 2. baskı, İstanbul:İletişim Yay.

OCAK, A. Yaşar (1998) Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler [15-17.yy arası]
İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

ÖZTÜRK, Mustafa (2003),Kur'an ve Aşırı Yorum Tefsirde Batınlık ve Batını Tevil
Geleneği,Ankara:Kitabiyat Yay.

PÜRCEVADİ,Nasrullah (1999), Can Esintisi –İslam'da Şiir Metafiziği- İstanbul:İnsan Yay.

ŞÂYEGÂN, Daryüş (2003), Batı Karşısında Asya, İstanbul:Anka Yay. University of
Minneapolis Press

ÜLKEN, Hilmi Ziya,(2007), Türk Tefekkür Tarihi,İstanbul:YKY